विकूणिका, स्त्री नासिका। इति हेमचन्द्रः॥

विकृतं, त्रि, (वि+कृ+क्तः।) वीभत्सम्। रोयितम्। असंस्कृतम्। इति मेदिनी। ते, १५८॥ (अङ्गविहीनम्। यथा, मनुः। ९। २४७।
"बालाश्च न प्रमीयन्ते विकृतं न च जायते॥"
अप्रकृतिस्थः। यथा, महाभारते।३।१११।१८।
"अथर्य्यशृङ्गं विकृतं समीक्ष्य
पुनः पुनः पीड्य च कायमस्य।
अवेक्षमाणा शनकैर्जगाम
कृत्वाग्निहोत्रस्य तदापदेशम्॥"*॥
मायावी। यथा, रघुः। १२। ३९।
"लक्ष्मणः प्रथमं श्रुत्वा कोकिलामञ्जुवादिनीम्।
शिवाघोरस्वनां पश्चात् बुबुधे विकृतेति ताम्॥")

विकृतं, क्ली, विकारः। तस्य लक्षणम्। यथा,—
"ह्रीमानेर्षादिभिर्यत्र नोच्यते स्वं विवक्षितम्।
व्यज्यते चेष्टयैवेदं विकृतं तद्विदुर्बुधाः॥"
इत्युज्ज्वलनीलमणिः॥
प्रभवादिषष्टिसंवत्सरान्तर्गतचतुर्व्विंशवर्षम्। यथा, भविष्यपुराणे।
भैरव उवाच।
"सर्व्वाः प्रजाः प्रपीड्यन्ते व्याधिः शोकश्च जायते।
शिरोवक्षोऽक्षिरोगाश्च पापाद्धि विकृते जनाः॥"
इति ज्योतिस्तत्त्वम्॥
(नायिकालङ्कारविशेषः। यथा, साहित्यदर्पणे। ३। १४६।
"वक्तव्यकालेऽप्यवचो व्रीड़या विकृतं मतम्॥")

विकृतिः, स्त्री, (वि+कृ+क्तिन्।) विकारः। इत्यमरः॥ (यथा, कुमारे। ७। ३४।
"यथाप्रदेशं भुजगेश्वराणां
करिष्यतामाभरणान्तरत्वम्।
शरीरमात्रं विकृतिं प्रपेदे
तथैव तस्थुः फणरत्नशोभाः॥")
रोगः। डिम्बः। मद्यादिः। इति हेमचन्द्रः॥ (सांख्योक्तविकृतिः। यथा, सांख्यकारिकायाम्। ३।
"मूलप्रकृतिरविकृति-
र्म्महदाद्याः प्रकृतिविकृतयः सप्त।
षोड़शकस्तु विकारो
न प्रकृतिर्न विकृतिः पुरुषः॥"
संक्षेपतः शास्त्रस्य चतस्रो विधाः। कश्चिदर्थः प्रकृतिरेव कश्चिदर्थो विकृतिरेव कश्चित् प्रकृतिविकृतिरेव कश्चिदनुभयरूपः। तत्र का प्रकृतिरेवेत्यत उक्तं मूलप्रकृतिरविकृतिरिति। प्रकरोतीति प्रकृतिः प्रधानं सत्वरजस्तमसां साम्यावस्था सा प्रकृतिः प्रकृतिरेव इत्यर्थः। कस्मादित्यत उक्तम् मूलेति मूलञ्चासौ प्रकृतिश्चेति मूलप्रकृतिः विश्वस्य कार्य्यसंघातस्य सा मूलं न त्वस्या मूलान्तरमस्तीति भावः। कतमाः पुनः प्रकृतिविकृतयः कियत्यश्च इत्यत उक्तं महदाद्याः प्रकृतिविकृतयः सप्तेति। प्रकृतयश्च ता विकृतयश्च ता इति। तथाहि महत्तत्त्वमहङ्कारस्य प्रकृतिर्विकृतिश्च मूलप्रकृतेः। एवमहङ्कारतत्त्वं तन्मात्राणामिन्द्रियाणाञ्च प्रकृतिर्व्विकृतिश्च महतः। एवं पञ्चतन्मात्राणि भूतानामाकाशादीनां प्रकृतयो विकृतयश्चाहङ्कारस्य। अथ का विकृतिरेव कियती च इत्यत उक्तं षोड़शकस्तु विकार इति षोड़शसंख्यापरिमितो गणः षोड़शकः। तु शब्दोऽवधारणे भिन्नक्रमश्च। पञ्चमहाभूतान्येकादशेन्द्रियाणि चेति षोड़शको गणो विकार एव न प्रकृतिरिति। यद्यपि पृथिव्यादीनामपि गोघटवृक्षादयो विकाराः एवं तद्विकारभेदानां दध्यङ्कुरादयस्तथापि गवादयो बीजादयो वा न पृथिव्यादिभ्यस्तत्त्वान्तरम्। तत्त्वान्तरोपादानत्वञ्च प्रकृतित्वमिहाभिप्रेतमिति न दोषः सर्व्वेषां गोघटादीनां स्थूलता इन्द्रियग्राह्यता च समेति न तत्त्वान्तरम्। अनुभयरूपमुक्तं तदाह न प्रकृतिर्न विकृतिः पुरुष इति तत्त्वकौमुदी॥ ३॥)

विकृष्टः, त्रि, विशेषेण कृष्टः। आकृष्टः। विपूर्व्वकृषधातोः क्तप्रत्ययेन निष्पन्नः॥

विकृष्टकालः, पुं, (विकृष्टः कालः।) चिरकालः। यथा,—
"विकृष्टकालैर्या वेगैर्म्मन्दैः समभिवर्त्तते।
क्षुद्रिका नाम सा हिक्का जत्रुमूलात् प्रधावति॥"
विकृष्टकालैः चिरेण। जत्रु कक्षोरसोः सन्धिः। इति भावप्रकाशः॥

विकेशी, स्त्री, (विगतः केशो यस्याः। ङीष्।) केशवर्ज्जिता। पटवर्त्तिः। इति धरणिः॥ महीरूपशिवस्य पत्नी। यथा,—
"सूर्य्यो जलं मही वह्निर्वायुराकाशमेव च।
दीक्षितो ब्राह्मणः सोम इत्येतास्तनवः क्रमात्॥
सुवर्च्चला तथैवोषा विकेशी चापरा शिवा।
स्वाहा दिशस्तथा दीक्षा रोहिणी च यथाक्रमम्।
सूर्य्यादीनामिमाः पत्न्यो रुद्राद्यैर्नामभिः सह॥"
इति मार्कण्डेयपुराणे रुद्रसर्गः॥

विकोकः, पुं, वृकासुरपुत्त्रः। स च कल्किदेवेन हतः। यथा,—
"कल्किः कोकविकोकाभ्यां गदापाणिर्युधां पतिः।
युयुधे विशने विष्णुर्लोकानां जनयन् भयम्॥
वृकासुरस्य पुत्त्रौ तौ नप्तारौ शकुनेर्हरिः।
तयोः कल्किः संयुयुधे मधुकैटभयोर्यथा॥
तयोर्गदाप्रहारेण चूर्णिताङ्गस्य भूपतेः।
कराच्च्युतोऽपतद्भूमौ दृष्ट्वोचुरित्यहो जनाः॥
ततः पुनः क्रुधा विष्णुर्ज्जगज्जिष्णुर्म्महाभुजः।
नन्दकेन शिरस्तस्य विकोकस्याच्छिनत् प्रभुः॥"
इति कल्किपुराणे २१ अध्यायः॥

विकोषः, त्रि, (विगतः कोषो यस्य।) कोषरहितः। निष्कोषः। इति पुराणम्॥ (यथा, महाभारते। ३। ६२। १८।
"परिधावन्नथ नल इतश्चेतश्च भारत।
आससाद सभोद्देशे विकोषं खड्गमुत्तमम्॥"
आच्छादनरहितः। यथा, मनोः। ११। ४९।
श्लोकटीकायां कुल्लूकः।
"गुरुभार्य्यागामी विकोषमेहनत्वमिति॥")

विक्कः, पुं, (विक् इति कायति शब्दायते इति। कै+कः।) करिशावकः। इति त्रिकाण्डशेषः॥

विक्रमः, पुं, (विशेषेण क्रामतीति। वि+क्रम+अच्।) विष्णुः। यथा, विष्णुसहस्रनामस्तोत्रे।
"ईश्वरो विक्रमी धन्वी मेधावी विक्रमः क्रमः॥"
(वि+क्रम+घञ्।) शौर्य्यातिशयः। तत्पर्य्यायः। अतिशक्तिता २। इत्यमरभरतौ॥ (यथा, रघुः। १२। ८७।
"अन्योन्यदर्शनप्राप्तविक्रमावसरं चिरात्।
रामरावणयोर्युद्धं चरितार्थमिवाभवत्॥")
क्रान्तिमात्रम्। इति मेदिनी। मे,५४॥ (पादविक्षेपः। यथा, रामायणे। १। १। १०।
"आजानुबाहुः सुशिराः सुललाटः सुविक्रमः॥")
विक्रमादित्यराजा। यथा,—
"धन्वन्तरिक्षपणकामरसिंहशङ्कु-
वेतालभट्टघटकर्परकालिदासाः।
ख्यातो वराहमिहिरो नृपतेः सभायां
रत्नानि वै वररुचिर्नव विक्रमस्य॥"
इति नवरत्नश्लोकः॥
चरणः। शक्तिः। इति राजनिर्घण्टः॥ (स्थितिः। यथा, भागवते। २। ८। २०।
"संप्लवः सर्व्वभूतानां विक्रमः प्रतिसंक्रमः।
इष्टापूर्त्तस्य काम्यानां त्रिवर्गस्य च यो विधिः॥"
"विक्रमः स्थितिः प्रतिसंक्रमो महाप्रलयः।"
इति तट्टीकायां श्रीधरस्वामी॥ *॥) प्रभवादिषष्टिसंवत्सरान्तर्गतचतुर्द्दशवर्षम्। यथा
"जायन्ते सर्व्वशस्यानि मेदिनी निरुपद्रवा।
लवणं मधु गव्यञ्च महार्घ्यं विक्रमे प्रिये॥"
इति ज्योतिस्तत्त्वम्॥
(स्वनामख्यातकविविशेषः। स च नेमिदूताख्यखण्डकाव्यं विरचितवान्। तथा च नेमिदूते उक्तम्।
"तद्दःखाथ प्रचरकवितुः कालिदासस्य काव्यादन्त्यं पादं सुपदरचितान् मेघदूताद्गृहीत्वा।
श्रीमन्नेमेश्चरितविशदं साङ्गणस्याङ्गजन्मा
चक्रे काव्यं बुधजनमनःप्रीतये विक्रमाख्यः॥"
वत्सप्रीपुत्त्रः। यथा, मार्कण्डेये। ११७। १।
"तस्य तस्यां सुनन्दायां पुत्त्रा द्वादश जज्ञिरे।
प्रांशुः प्रवीरः शूरश्च सुचक्रो विक्रमः क्रमः॥")

विक्रमादित्यः, पुं, (विक्रमेणादित्य इव।) स्वनामख्यातो राजा। स च उज्जयनीदेशाधिपतिः संवत्कर्त्ता च। तत्पर्य्यायः। साहसाङ्कः २ शकारिः ३। इति जटाधरः॥ अस्य विवरणं द्वात्रिंशत्पुत्तलिकाकथायां तथा विक्रमार्कशब्दे च द्रष्टव्यम्॥ (मोदकविशेषः। यदुक्तं चिन्तामणौ। यथा,—
"घृते गुन्दपलं विंशत् पचेत् सम्यग्भिषग्वरः।
उत्तार्य्य च क्षिपेदेषां खण्डश्च पलविंशतिः॥